

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Ελένη Ζαββού, Αθανάσιος Θέμος, Ειρήνη-Λουκία Χωρέμη
Αρχαιολόγοι του Επιγραφικού και Νομισματικού Μουσείου

Επανεκθεση των αιθουσών 11 και 9 του Επιγραφικού Μουσείου

Στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Αττική» του ΕΣΠΑ 2007-2013 πραγματοποιήθηκε το έργο «Εργασίες επισκευής, επανεκθέσης και αναδιάταξης σε χώρους του Επιγραφικού Μουσείου Αθηνών», το οποίο περιελάμβανε οικοδομικές εργασίες επισκευής, συντήρησης και επανεκθέσης των αιθουσών 11 και 9 καθώς και εργασίες αναδιάταξης και τακτοποίησης δύο αποθηκών.*

Στον πρώτο εκθεσιακό χώρο του Μουσείου, την αίθουσα 11, παρουσιάζονταν αρχικά 72 αρχαϊκές επιγραφές, κυρίως αναθηματικές και επιτύμβιες από την Αττική, οι οποίες είχαν τοποθετηθεί στην αίθουσα με γνώμονα την αισθητική συμμετρία των μνημείων μέσα στο χώρο και χωρίς συγκεκριμένη αφήγηση για τον επισκέπτη. Κεντρική ιδέα της μουσειολογικής μελέτης για την επανεκθεση της αίθουσας 11 ήταν η *Ιστορία μέσα από τους λίθους*, δηλαδή οι ιστορικές και κοινωνικές πληροφορίες που λαμβάνονται από τα ενεπίγραφα μνημεία και η σημασία τους για την γνώση των διαφόρων πτυχών του βίου

των αρχαίων Ελλήνων. Για τον σκοπό αυτό διαμορφώθηκε μία ευκρινής και δομημένη αφηγηματική πορεία, η οποία στηρίχθηκε στην χρονολογική οργάνωση του αρχαιολογικού υλικού με την επιμέρους ανάπτυξη θεματικών ενοτήτων. Μέσα από την επανεκθεση έγινε προσπάθεια να προβληθεί η σημασία των ενεπιγράφων μνημείων για την γνώση της ιστορίας, δεδομένου ότι πολλά από αυτά αποτελούν πρωτογενή πηγή παροχής ιστορικών πληροφοριών.

Στην νέα έκθεση παρουσιάζονται 40 ενεπίγραφα μνημεία που τοποθετήθηκαν σε νέες λίθινες βάσεις.¹ Η παρουσίαση των επιγραφών αναπτύσσεται σε θεμα-

τικές ενότητες, μέσω των οποίων ο επισκέπτης μπορεί να πληροφορηθεί για την γέννηση και την εξέλιξη της γραφής στον ελλαδικό χώρο και τις βασικές κατηγορίες επιγραφών που απαντούν μέχρι το τέλος της αρχαϊκής περιόδου.

Απέναντι από την είσοδο της αίθουσας μία προθήκη με αντίγραφα πινακίδων της μινωϊκής ιερογλυφικής και της γραμμικής Α' και Β' γραφής από την Κρήτη και την Μεσοημία βοηθά στην γνωριμία του επισκέπτη με τις προαλφαβητικές γραφές του ελλαδικού χώρου και την μετάβαση στον πρώτο θεματικό άξονα για την *γέννηση και την εξέλιξη της γραφής*. Αυτός περιλαμβάνει τρεις ενότητες: Στην πρώτη η *προέλευση του ελληνικού αλφαβήτου και οι πρώιμες ελληνικές επιγραφές* ο

επισκέπτης ενημερώνεται για την προέλευση του ελληνικού αλφαβήτου από το φοινικικό και το είδος των πρώιμων σωζόμενων αρχαίων ελληνικών επιγραφών. Μοναδικό έκθεμα είναι η αρχαιότερη σωζόμενη αττική επιγραφή σε λίθο (τέλος 8ου αι. π.Χ., εικ. 1), ένα χάραγμα από την Ακρόπολη σε βουστροφηδόν γραφή (EM 5365 = IGI³ 1418). Ορισμένοι μελετητές αναγνω-

ρίζουν στην αποσπασματικά σωζόμενη επιγραφή μία έμμετρη σύνθεση που απηχεί στίχους του Ομήρου και άλλοι χάραγμα εξάσκησης για την εκμάθηση γραφής.

Στην ενότητα *οι τρόποι γραφής των αρχαίων* παρουσιάζονται οι διαφορετικοί τρόποι γραφής και διάταξης των κειμένων στις αρχαϊκές ελληνικές επιγραφές μέσω τεσσάρων ενεπιγράφων μνημείων και ακολούθως *τα τοπικά αλφάβητα* (εικ. 1) με παραδείγματα αλφαβήτων από διάφορες περιοχές της Ελλάδος (Θήρα, Κόρινθος, Αμοργός, Άργος). Εξέχουσα θέση κατέχει η στήλη EM 22 (IGI³ 1143), στην οποία σώζεται ένας στίχος από το επιτύμβιο επίγραμμα του Σιμωνίδη για τους πεσό-

Εικ. 1. Επιγραφικό Μουσείο. Οι ενότητες «η προέλευση του ελληνικού αλφαβήτου και οι πρώιμες ελληνικές επιγραφές», «τρόποι γραφής» και «τοπικά αλφάβητα» στη νότια πλευρά της αίθουσας 11. Αριστερά σε προθήκη η αρχαιότερη σωζόμενη αττική επιγραφή σε λίθο

ντες Κορινθίους στη ναυμαχία της Σαλαμίνας (480 π.Χ.), κείμενο που παραδίδει ο Πλούταρχος (*Περί της Ηροδότου Κακοηθείας* 39 (870E)). Ως εκ τούτου το τετράστιχο της επιγραφής μπορεί να αποκατασταθεί πλήρως.

Ο δεύτερος θεματικός άξονας με τίτλο *τα είδη των επιγραφών της Αρχαϊκής Εποχής* πραγματεύεται τα βασικά είδη επιγραφών που απαντούν την περίοδο αυτή. Στην πρώτη ενότητα *Επιγραφές νομικού περιεχομένου: νόμοι και ιεροί νόμοι* εκτίθεται αντίγραφο της στήλης VI των νόμων της Γόρτυνος, της μεγαλύτερης και σημαντικότερης ελληνικής επιγραφής νομικού περιεχομένου (αποτελείτο από 12 στήλες μήκους 3 μέτρων) η οποία είχε αναγραφεί με *βουστροφηδόν* τρόπο γραφής στο

Εικ. 2. Επιγραφικό Μουσείο. Οι ενότητες «επιγραφές νομικού περιεχομένου: νόμοι και ιεροί νόμοι», «αναθηματικές επιγραφές» (κέντρο) και «αναθήματα τεκνιτών» (δεξιά) στην δυτική πλευρά της αίθουσας 11. Αριστερά το πόρινο επίκρανο από τις Μυκήνες και στο κέντρο οι τρεις πόρινες στήλες των Παναθηναίων

Κρητικό αλφάβητο και χρονολογείται μεταξύ 480-460 π.Χ. Σώζει διατάξεις που αποσκοπούν κυρίως στη ρύθμιση σχέσεων αστικού δικαίου, όπως για παράδειγμα τα θέματα οικογενειακών περιουσιακών σχέσεων και θέματα εξαγοράς δούλων με λύτρα που ρυθμίζονται στην στήλη VI. Πολλές διατάξεις θεωρούνται επαναστατικές για την εποχή τους, όπως εκείνες που αφορούν στο δικαίωμα συμμετοχής της γυναίκας στην κληρονομιά των γονέων της. Εκτίθεται επίσης πόρινο επίκρανο, πιθανώς βάση περιρραντηρίου, με ερυθρό χρώμα από το ιερό του Περσέως στις Μυκήνες (εικ. 2), στο οποίο αναγράφεται η τελική διάταξη ενός

ιερού νόμου (EM 218 = LSAG 406, pl. 31, 1) που καθορίζει ότι οι ιερομνήμονες του ιερού του Περσέως θα εκτελούν και δικαστικά καθήκοντα σε περίπτωση έλλειψης ειδικών αρχόντων.

Η δεύτερη ενότητα *των αναθηματικών επιγραφών* περιλαμβάνει συνολικά 17 ενεπίγραφα αττικά μνημεία (εικ. 1). Αρχικά εκτίθενται τρεις αποσπασματικές πόρινες στήλες χαραγμένες κατακόρυφα και βουστροφηδόν (εικ. 2), που σχετίζονται με την καθιέρωση αγώνα δρόμου και τη διοργάνωση των πρώτων Παναθηναίων (EM 6212+6225, EM 6214+6215+6224+6226, EM 6219 = IGI³ 507-509). Αφιερώθηκαν στην Αθηνά (*γλαυκώπιδι κόρη*) από τους οκτώ *ιεροποιοίς*, που ήταν υπεύθυνοι για την διοργάνωση της εορτής και

των αγώνων. Δύο από τις στήλες (EM 6212 και 6214) αναφέρονται στον *δρόμο*, δηλαδή είτε στον αγώνα δρόμου προς τιμήν της θεάς Αθηνάς ή σύμφωνα με άλλη άποψη στην κατασκευή της παναθηναϊκής οδού. Απέναντι από τις στήλες, στο κέντρο της αίθουσας, διαμορφώνεται ένα σκηνογραφικό περιβάλλον που αναπαριστά τον υπαίθριο χώρο ενός ιερού (εικ. 3). Δεσπόζει ο βωμός που ανέθεσε μετά το τέλος της θητείας του ως επώνυμος άρχων (522/1 π.Χ.) ο Πεισίστρατος, υιός του Ιππίου, εγγονός του ομώνυμου τυράννου (EM 6787 = IGI³ 948), στο ιερό του Πυθίου Απόλλωνος στην περιοχή του Ολυμπίου. Την ανά-

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Εικ. 3. Επιγραφικό Μουσείο. Η ενότητα «αναθέτες και αναθήματα» με κεντρικό έκθεμα τον βωμό του Πεισιστράτου, γύρω από τον οποίο διατάσσονται οκτώ αρχαϊκές βάσεις αναθημάτων από την Ακρόπολη, στο κέντρο της αίθουσας 11

θεση του βωμού μνημονεύουν ο Πausanias (I.19.1), ο Στράβων (IX, 404) και ο Θουκυδίδης (6, 54.6-7), ο οποίος παραθέτει και το κείμενο της επιγραφής. Το ιερό του Πυθίου Απόλλωνος τοποθετείται στα νοτιοδυτικά του Ολυμπίου, όπως υποδεικνύει η εύρεση στην περιοχή του βωμού και ενεπίγραφων χορηγικών βάσεων τριπόδων, αναθημάτων των νικητών της εορτής των Θαργηλίων στον Πύθιο Απόλλωνα. Γύρω από τον βωμό διατάσσονται οκτώ αρχαϊκές βάσεις αναθημάτων από την Ακρόπολη, μάρτυρες της ευσέβειας, της πίστης και της ευγνωμοσύνης των Αθηναίων προς την προστάτιδα θεά τους. Από το είδος των αφιερωμάτων, το οποίο συχνά συνάγεται από τα σημάδια και τις κοιλότητες στην άνω επιφάνεια των βάσεων, καθώς και από το επιγραφικό κείμενο, συνάγονται πολύτιμες πληροφορίες για το κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο των αναθετών.

Η ενότητα των αναθηματικών επιγραφών ολοκληρώνεται με τα *αναθήματα τεχνιτών* στην βορειοδυτική γωνία της αίθουσας (εικ. 2), όπου παρουσιάζονται επιγραφές από την Ακρόπολη στις οποίες γίνεται μνεία του επαγγέλματος είτε του αναθέτη είτε του γλύπτη που φιλοτέχνησε το ανάθημα. Ξεχωρίζουν η βάση ορειχάλκινου αγαλματίου της Αθηνάς Προμάχου, ανάθημα των Αριστίωνος και Πασίου με την υπογραφή του μεγάλου γλύπτη Ηγία, δασκάλου του Φειδία (EM 6299+6247 = IG I³ 702a-c), η αναθηματική βάση του περίφημου κεραμέα και αγγειογράφου του ερυθρό-

μορφου ρυθμού Ευφρονίου (EM 6278+6278a = IG I³ 824) και η πεσόσχημη στήλη που έφερε ορειχάλκινο αγαλμάτιο ζώου, έργο του Αιγινήτη γλύπτη Ονάτα, ανάθημα του Τιμάρχου (EM 6299+6247 = IG I³ 702a). Τα μνημεία της τρίτης ενότητας *επιτύμβιες επιγραφές της αρχαϊκής εποχής* τοποθετούνται εκατέρωθεν του βόρειου διαδρόμου της αίθουσας ως απομίμηση της οδού ενός αρχαίου νεκροταφείου. Στις έξι βάσεις αγαλμάτων, που στήνονταν ως *σήματα* στον τάφο των νεκρών, σώζονται έμμετρα κείμενα (*επιγράμματα*) που παρέχουν στοιχεία για την ζωή και τον θάνατο του νεκρού, εκφράζουν την θλίψη για την απώλεια του αγαπημένου προσώπου και συχνά περιλαμβάνουν μια αξιολογική κρίση για αυτόν, όπως *άγαθος, άριστος, σώφρων*.

Στην **αίθουσα 9** παρουσιάζεται ένα ανθολόγιο σημαντικών ενεπιγράφων μνημείων από τον 6ο αι. π.Χ. έως τον 4ο αι. μ.Χ., η πλειονότητα των οποίων προέρχεται από την Αττική. Η άριστη επιλογή των ενεπιγράφων μνημείων είχε πραγματοποιηθεί στην δεκαετία του 1960. Η παρουσίαση όμως των διαφορετικών ειδών και χρονολόγησης επιγραφών βασιζόταν στις μουσειολογικές και αισθητικές αντιλήψεις της εποχής και είχε ως γνώμονα μόνον την συμμετρική τοποθέτησή τους μέσα στον χώρο. Η εκθεσιακή αυτή άποψη δυσκόλευε πλέον τον επισκέπτη να κατανοήσει τις διάφορες πτυχές του δημόσιου κυρίως βίου των αρχαίων, τις οποίες

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

οι συγκεκριμένες επιγραφές φωτίζουν. Δημιουργούσε επίσης προβλήματα στην τοποθέτηση πληροφοριακού υλικού και δυσχέραινε την οποιαδήποτε παρουσίαση των επιγραφών στο κοινό.

Στόχος των πρόσφατων επανεκθετικών εργασιών, οι οποίες εκτελέστηκαν με αφορμή την κτηριακή επισκευή της αίθουσας ήταν η αναδιάταξη και η παρουσίαση των εκτεθειμένων επιγραφών κατά θέματα, ώστε να μεταφέρουν ένα σαφέστερο μήνυμα στον επισκέπτη υπό τον γενικότερο τίτλο «όψεις της δημόσιας ζωής». Πραγματοποιήθηκε έτσι ομαδοποίηση των ενεπίγραφων μνημείων σε θεματικές ενότητες με παράλληλη χρονολογική κατά το δυνατόν οργάνωση στο εσωτερικό των ενότητων. Οι νέες μαρμάρινες βάσεις κατέστησαν επίσης τα ενεπίγραφα μνημεία πιο προσιτά και ελκυστικά στο κοινό.²

Στην πρώτη ενότητα παρουσιάζονται τέσσερα από τα παλαιότερα ψήφισμα της αρχαίας Αθήνας, που αποτελούν συγχρόνως μνημεία μεγάλης ιστορικής αξίας: το αρχαιότερο γνωστό ψήφισμα του δήμου των Αθηναίων για τους όρους της διαμονής Αθηναίων ή «κληρούχων» στην Σαλαμίνα (EM 6798+6815+12936 = IG I³ 1) των χρόνων 508-500 π.Χ.· το ψήφισμα του Εκατομπέδου, που περιλαμβάνει κανονισμούς για την χρήση των χαλκίνων σκευών της Ακροπόλεως, την προστασία του ιερού και την λειτουργία των οικοδομημάτων του ιερού βράχου (EM 6794 = IG I³ 4B) του

485/4 π.Χ.· η αναδημοσίευση κατά το έτος 409/8 π.Χ. του παλαιότερου (του έτους 621/20 π.Χ.) νόμου του Δράκοντος περί φόνου (EM 6602 = IG I³ 104), που περιλαμβάνει διατάξεις για το αδίκημα του ακούσιου φόνου, η ποινή για το οποίο είναι η εξορία, καθώς και για τον αιτιολογημένο φόνο ή φόνο εν αμύνη και, τέλος, το αντίγραφο ψηφίσματος του πρώτου μισού του 3ου αι. π.Χ. με το οποίο ο Θεμιστοκλής φαίνεται να εισηγείται σημαντικά μέτρα για την αντιμετώπιση της περσικής εισβολής πριν από τη ναυμαχία της Σαλαμίνας (EM 13330 = *Hesperia* 29, 1960, 198-223). Η δεύτερη ενότητα παρέχει πληροφοριακό υλικό για την διαδικασία έκδοσης ψηφισμάτων από την Αθηναϊκή βουλή και την εκκλησία του δήμου (εικ. 4). Παρουσιάζονται αθηναϊκά ψηφίσματα που σχετίζονται με σημαντικούς τομείς της δημόσιας ζωής, όπως το ψήφισμα για την ίδρυση αποικίας στην Βρέα (EM 6577 = IG I³ 46), ένα ψήφισμα προς τιμήν ξένου πολίτη, του Οινιάδη του Παλαιοκιάθιου (EM 6796 = IG I³ 110), δύο τροπολογίες σε ψήφισμα που σχετίζεται με την βελτίωση του συστήματος ύδρευσης των Αθηνών, στο οποίο αναφέρονται οι γιοι του Περικλέους Πάραλος και Ξάνθιππος (EM 6849 = IG I³ 49), το ψήφισμα για την προσφορά των πρώτων καρπών (απαρχαί) στην Δήμητρα και την Περσεφόνη στην Ελευσίνα (EM 10050 = IG I³ 78) και το ψήφισμα για την εκμίσθωση του τεμένους του Κόδρου, Νηλέως και Βασίλης, στο

Εικ. 4. Επιγραφικό Μουσείο. Η ενότητα «αρχαίο ψήφισμα» και το κληρωτήριο στην δυτική πλευρά της αίθουσας 9

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

οποίο περιλαμβάνονται μέτρα για τη φροντίδα της ιερής γης μέσω φύτευσης ελαιοδένδρων και άλλων κατασκευαστικών έργων (EM 10616 = IG I³ 84).

Το θέμα της τρίτης ενότητας της έκθεσης είναι ο τρόπος επιλογής των Αθηναίων αρχόντων και της κατανομής των δικαστών μέσω κλήρωσης (εικ. 4), που αποτελούσε έναν από τους κύριους τρόπους διασφάλισης του δημοκρατικού πολιτεύματος και αποτροπής της διαφθοράς στην αρχαία Αθήνα. Στην ενότητα παρουσιάζεται ένα κληρωτήριο, δηλαδή μηχανή κλήρωσης (EM 13255 = IG II² 2864), το οποίο ανατέθηκε στην Ακρόπολη.

Στην ενότητα των τιμητικών ψηφισμάτων ο επισκέπτης πληροφορείται για την απονομή τιμών σε Αθηναίους και ξένους πολίτες, οι οποίοι είχαν προσφέρει υπηρεσίες και είχαν ευεργετήσει τον Αθηναϊκό δήμο υλικά ή ηθικά. Σημαντικό μνημείο της ενότητας είναι η στήλη με τα τρία τιμητικά ψηφίσματα, δύο για τον Ευμαρίδα από την Κυδωνία της Κρήτης (σημερινά Χανιά) και ένα για τον γιό του Χαρμίωνα (EM 8038 = IG II/III³ 1, 5, 1137). Ο τιμώμενος Ευμαρίδας είχε προσφέρει τα χρήματα για την καταβολή λύτρων με σκοπό την απελευθέρωση Αθηναίων, τους οποίους είχαν αιχμαλωτίσει Αιτωλοί πειρατές και τους είχαν μεταφέρει στην Κρήτη. Είχε επίσης δανείσει χρήματα για την επιστροφή των αιχμαλώτων στην Αθήνα. Παρουσιάζεται ακόμα η στήλη με τα πέντε ψηφίσματα προς τιμήν του Ηρακλείδου, εμπόρου από την Σαλαμίνα της Κύπρου, ο οποίος σε περιόδους ελλείψεως σίτου, ευεργέτησε την Αθήνα είτε με την αγορά σιταριού, είτε με την αυτοπροαίρετη προσφορά χρημάτων για τον ίδιο σκοπό (EM 7219 = IG II² 360). Στην ενότητα της λατρείας ο επισκέπτης πληροφορείται για διάφορες πτυχές της θρησκευτικής ζωής της αρχαίας Αθήνας, όπως είναι τα είδη των προσφορών προς τους θεούς και η τέλεση θυσιών, η ίδρυση νέων ιερών στην Αττική από ξένους, η διαχείριση και ο απολογισμός της περιουσίας των ιερών (εικ. 5). Παρουσιάζεται το ημερολόγιο των θυσιών, που έπρεπε να τελούνται κατά μήνα προς τιμήν θεών και ηρώων στην περιοχή ενός Αττικού δήμου, πιθανότατα του Θορικού (EM 13537 = IG I³ 256 bis), μνημείο που είχε απομακρυνθεί παράνομα από την

Ελλάδα και επαναπατρίστηκε το 2012. Εκτίθενται επίσης ο απολογισμός της περιουσίας του Ιερού της Νεμέσεως στον Ραμούντα (EM 12863 = IG I³ 248), ένας κατάλογος των αφιερωμάτων του Ασκληπιείου της Αθήνας (EM 8249 = IG II² 1533), ο απολογισμός των «επιστατών» της Ελευσίνας και των «ταμιών» της θεάς Δήμητρας και Κόρης (EM 10048+10051 = IG II² 1672), μία ιερή τράπεζα με τρεις εσχάρες γύρω από τις οποίες έχουν αναγραφεί ονόματα θιασωτών (EM 10652 = IG II² 2343) και το ψήφισμα του έτους 333-2 π.Χ. για την παροχή αδειάς στους εμπό από το Κίτιο της Κύπρου για την ίδρυση ιερού της Αφροδίτης στον Πειραιά (EM 7173 = IG II/III³ 1, 2, 337). Το ψήφισμα το οποίο εισηγήθηκε ο γνωστός ρήτωρ και σημαντικός Αθηναίος πολιτικός Λυκούργος Λυκόφρονος Βουτάδης δείχνει την ανοχή του αθηναϊκού δήμου για την εισαγωγή νέων λατρειών στην Αττική αλλά και την Αθηναϊκή πολιτική της εποχής για την προσέλκυση ξένων εμπόρων με την παροχή του δικαιώματος κατοχής γης ή οικίας σε μετοίκους και κοινότητες ξένων.

Στην ενότητα των χορηγικών μνημείων (εικ. 5 και εικ. 6) ο επισκέπτης πληροφορείται για το θεσμό της χορηγίας, μιας από τις *λειτουργίες* της αρχαίας Αθήνας, κατά την οποία η πόλη επιφορτίζε τους ευπόρους πολίτες να αναλάβουν την δαπάνη για την προετοιμασία και την συντήρηση του χορού των διθυραμβικών ή δραματικών αγώνων, που τελούνταν κατά τη διάρκεια των εορτών. Παρουσιάζονται η βάση του αναθήματος κάποιου Σωκράτη, νικητή χορηγού με τη διδασκαλία τραγωδίας του Ευριπίδου (EM 13180 = IG I³ 969) και η βάση του αναθήματος δύο νικητών χορηγών, του Επιχάρους και του Θρασυβούλου, σε δραματικούς αγώνες του δήμου Αλών Αιξωνίδων (μεταξύ Βούλας και Βάρης). Στην τελευταία επιγραφή αναφέρονται τα ονόματα σημαντικών ποιητών του 5ου αι. π.Χ., όπως οι κωμικοί ποιητές Εκφραντίδης και Κρατίνος και ο τραγικός ποιητής Σοφοκλής με την διδασκαλία της Τηλέφειας, έργο το οποίο δεν σώζεται σήμερα. Εκτίθεται επίσης η στήλη με την ανάγλυφη παράσταση Διονύσου στην οποία έχει αναγραφεί ψήφισμα του δήμου των Αιξωνέων (περιοχή σημερινής

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Γλυφάδας) για δύο θεατρικούς χορηγούς, τον Αυτέα και τον Φιλοξενίδη, επειδή ανέλαβαν από κοινού τα έξοδα παράστασης στους θεατρικούς αγώνες των κατ' αγρούς Διονυσίων (EM 13262 = AM 66,1941, 218-219).

Στην ενότητα των δημοσίων επιτυμβίων μνημείων (εικ. 6) παρουσιάζονται στήλες με τα ονόματα των πεσόντων Αθηναίων πολεμιστών αναγεγραμμένα σύμφωνα με την επίσημη σειρά των φυλών, είτε στην ίδια στήλη, είτε σε σειρά από στήλες πάνω σε μια κοινή βάση, όπως είναι η μεγάλη εντυπωσιακή βάση στο κέντρο της ανατολικής πλευράς της αίθουσας, στην οποία έχει αναγραφεί επίγραμμα προς τιμήν νεκρών πολεμιστών μη κατονομαζόμενης μάχης (EM 12745-47 = IG I³ 1163). Έχουν προταθεί η μάχη της Κορώνειας (446 π.Χ.), του Δηλίου (424 π.Χ.) και η Σικελική εκστρατεία (λίγο μετά το 413 π.Χ.). Στο εξαιρετικό επίγραμμα επικρατούν οι ισχυρές αντιθέσεις θεός - άνθρωπος, θεία βούληση - ανθρώπινη αδυναμία, καθώς και ο σεβασμός προς την θεία βούληση, ακόμη και αν αυτή είναι δυσμενής. Ορισμένοι

μελετητές έχουν συσχετίσει την βάση με την στήλη EM 13527 (= AD 55, 2000, A', 87-112), που σώζει δύο καταλόγους πεσόντων της Ερεχθίδος φυλής. Εκτίθενται επίσης η στήλη του 447 π.Χ. με τα ονόματα κατά φυλές των Αθηναίων πεσόντων σε μάχες στον Ελλήσποντο (Χερσόνησος, Βυζάντιο) και στο Αιγαίο (EM 10618 = IG I³ 1162) και οι στήλες EM 10617 (IG I³ 1186a) και EM 13190 (IG I³ 1186) της εποχής του Πελοποννησιακού πολέμου.

Στην αίθουσα ξεχωρίζει επίσης η επιγραφή με τις προδιαγραφές και τους όρους ανάθεσης (*συγγραφή*) στους αρχιτέκτονες Ευθύδομο και Φίλωνα της οικονομικής *σκευοθήκης* (χώρου φύλαξης του εξοπλισμού των πολεμικών πλοίων) στον Πειραιά (EM 12538 = IG II² 1668). Η λεπτομερής περιγραφή του κτηρίου

στην επιγραφή συνετέλεσε στην σχεδιαστική αναπαράσταση και τελικά στην ταύτισή του κατά τη διάρκεια ανασκαφής τα έτη 1988-9.

Σημαντική είναι ακόμα η στήλη από την Κασσάνδρεια της Χαλκιδικής, στην οποία έχει αναγραφεί πράξη δωρεάς δενδρόφυτων εκτάσεων και αμπελώνων από τον βασιλιά της Μακεδονίας Λυσίμαχο, σε κάποιον Λιμναίο, υιό του Αρπάλου, ο οποίος θα πρέπει να ήταν κάποιος επιφανής μακεδόνας, φίλος και υποστηρικτής του βασιλιά (EM 13476 = *Μελετήματα* 5, 1988).

Η ανάγλυφη ασπίδα με κατάλογο εφήβων επί άρχοντος Σύλλα (EM 8642 = IG II² 2051) συνοδεύεται από ενημερωτική πινακίδα για τον θεσμό της εφηβείας,

που αποσκοπούσε αρχικά στη στρατιωτική και από τον 3ο αι. π.Χ. και εξής στην γενικότερη εκπαίδευση των νέων (εικ. 6). Η δημοσίευση καταλόγων εφήβων σε στήλες ή ανάγλυφες ασπίδες ακολουθούσε συνήθως την απόφαση του Αθηναϊκού Δήμου για την απονομή τιμών στον κοσμητή, τους ίδιους τους εφήβους και τους διδασκάλους τους μετά την ολο-

Εικ. 5. Επιγραφικό Μουσείο. Η ενότητα «λατρεία» και στη νοτιοδυτική γωνία της αίθουσας 9 οι «χορηγικές επιγραφές»

κλήρωση του ελέγχου του έργου τους.

Η έκθεση κλείνει με σημαντικά μνημεία της ρωμαϊκής περιόδου, κυρίως διατάγματα ρωμαίων αυτοκρατόρων (2ος-4ος αι. μ.Χ.). Ιδιαίτερη θέση στην ενότητα έχει η επιστολή του αυτοκράτορα Μάρκου Αυρήλιου προς τους Αθηναίους του έτους 174/5 μ.Χ. (EM 13366 = *Hesperia* Suppl. 13, 1970), με την οποία ανακοινώνει τις αποφάσεις του για τις προσφυγές Αθηναίων ενάντια στον περιώνυμο Αθηναίο ρήτορα και συγκλητικό Ηρώδη τον Αττικό (εικ. 6). Στην ίδια επιγραφή ο ρωμαίος αυτοκράτορας προσδιορίζει τα προσόντα και τις προϋποθέσεις για την κατοχή αξιωμάτων και την συμμετοχή στην Αθηναϊκή βουλή, τον Άρειο Πάγο και το Πανελλήνιον (το συνέδριο των Ελληνικών πόλεων που ίδρυσε ο Αδριανός).

Εκτίθενται επίσης ο νόμος των Ιοβάκχων (ενώσεως πιστών του Βάκχου) για τους όρους εισόδου και παραμονής στο κοινό και τη λειτουργία του (EM 8187 = IG II² 1368, εικ. 6), το απόσπασμα του αντιγράφου από την Αιγείρα του διατάγματος «περί τιμών» του αυτοκράτορα Διοκλητιανού (301 μ.Χ.), το οποίο προσδιόριζε το ανώτατο όριο των τιμών προϊόντων και αμοιβών (EM 10029-31 = CIL III, Suppl. 2, σ. 2), καθώς και η επιστολή του αυτοκράτορα Ιουλιανού στη λατινική (περί το 362 μ.Χ.) που βρέθηκε στην Αμοργό και με την οποία επιτρέπεται στους διοικητές των επαρχιών να διορίζουν δικαστές για την εκδίκαση υποθέσεων ήσσονος σημασίας (εικ. 6).

Στο πλαίσιο της επανέκθεσης των δύο αιθουσών συντάχθηκαν στην ελληνική και αγγλική γλώσσα νέες σύντομες λεζάντες των μνημείων, οι οποίες έλαβαν υπ' όψιν τους την πρόσφατη βιβλιογραφία. Η έκθεση ενισχύθηκε περαιτέρω με την τοποθέτηση επιτοίχιων πληροφοριακών πινάκων στην ελληνική και την αγγλική γλώσσα στην αρχή της κάθε θεματικής ενότητας. Παράλληλα, δημιουργήθηκε ειδική ψηφιακή εφαρμογή με πληροφοριακό υλικό, επίσης στην ελληνική και αγγλική γλώσσα, που είναι προσβάσιμη στο εσωτερικό του Επιγραφικού Μουσείου μέσα από 6 διαδραστικές οθόνες αφής που τοποθετήθηκαν σε κεντρικά σημεία των δύο αιθουσών και σύντομα θα είναι προσιτή και από φορητούς υπολογιστές χειρός με οθόνες αφής (tablets). Η ιδιαίτερα φιλική για τον χρήστη εφαρμογή περιλαμβάνει την καρτέλα του κάθε μνημείου, στην

οποία εντάχθηκε η φωτογραφία και η σύντομη λεζάντα του με την βασική βιβλιογραφία, η οποία δηλώνεται με την παραπομπή στο σύνταγμα των *Inscriptiones Graecae* ή το *Supplementum Epigraphicum Graecum* ή την πρώτη έκδοση της επιγραφής. Κάθε καρτέλα παρέχει επιπλέον στο χρήστη μέσω ειδικών επιλογών τα απαραίτητα στοιχεία για την κατανόηση των ενεπιγράφων μνημείων της έκθεσης, δηλαδή τα αρχαία κείμενα των επιγραφών, τις μεταφράσεις τους στην νέα ελληνική και την αγγλική γλώσσα και σύντομο σχολιασμό της ιστορικής σημασίας τους.³ Μέρμυρα έχει επίσης ληφθεί για μια επιπλέον επιλογή, εκείνη του αναλυτικού σχολιασμού που θα παρέχει περισσότερο εξειδικευμένες πληροφορίες και αναλυτική βιβλιογραφία. Η ψηφιακή εφαρμογή, η οποία προσδοκούμε ότι θα είναι προσιτή σύντομα και στην γερμανική γλώσσα, επιτρέπει στον επισκέπτη να επιλέξει τις πληροφορίες που θέλει να αντλήσει από τις επιγραφές και παρέχει δυνατότητα επιλογής του σημείου εμβάθυνσης, στο οποίο αυτός θέλει να προσεγγίσει, ανάλογα με τα ενδιαφέροντά του, τις γνώσεις, αλλά και το χρόνο που διαθέτει.

Στόχος μας είναι η περαιτέρω ενίσχυση της συγκεκριμένης ψηφιακής εφαρμογής ώστε να εισαχθεί πληροφοριακό υλικό και για τα εκθέματα των άλλων αιθουσών και να δημιουργηθούν καθοδηγούμενες θεματικές περιηγήσεις σε προεπιλεγμένα μνημεία, ανάλογα με τα ενδιαφέροντα του κάθε επισκέπτη. Προγραμματίζεται επίσης η δημιουργία ηλεκτρονικών εκπαιδευτικών-ψυχαγωγικών εφαρμογών με στόχο την εκπαίδευση

Εικ. 6. Επιγραφικό Μουσείο. Οι ενότητες «οροηγικές επιγραφές» και «τα δημόσια επιτύμβια μνημεία για τους πεσόντες πολεμιστές». Στο κέντρο της ανατολικής πλευράς της αίθουσας η μεγάλη επιτύμβια βάση EM 12745-47

μαθητών σε θέματα της αρχαίας ελληνικής ιστορίας, όπως π.χ. σταυρόλεξα, κρυπτόλεξα, παζλ κ.λπ. Στο ψηφιακό υλικό που παρέχεται από τις οθόνες αφής συμπεριλαμβάνεται επίσης η φωτογραφική καταγραφή της παλαιάς μόνιμης έκθεσης των δύο αιθουσών και η παρουσίαση της περιοδικής έκθεσης *Πολιτεύεσθαι τοὺς Κείους κατὰ πόλεις*, η οποία διοργανώθηκε στο Επιγραφικό Μουσείο το έτος 2007. Η καταγραφή τους έγινε με την βοήθεια πανοραμάτων 360 μοιρών και υψηλής ευκρίνειας, που παρέχουν στον χρήστη την δυνατότητα εικονικής περιήγησης στους εκθεσιακούς χώρους επιλέγοντας τα σχετικά κομμάτια ή την κάτοψη της αίθουσας.⁴ Όλες οι ψηφιακές εφαρμογές του Μουσείου προγραμματίζεται να γίνουν προσβάσιμες στον επισκέπτη από την ιστοσελίδα του Μουσείου αφού ληφθούν υπ' όψιν η ανταπόκριση και οι παρατηρήσεις-υποδείξεις των επισκεπτών/χρηστών στο εσωτερικό του Μουσείου.

Η περιοδική έκθεση «Η των Αθηναίων Αρχή»

Οι γνώσεις μας για την Αθηναϊκή Ηγεμονία, την πολιτική και οικονομική επικυριαρχία που επέβαλε η Αθήνα στους συμμάχους της κατά το μεγαλύτερο τμήμα του 5ου π.Χ. αιώνα, οφείλονται κατά ένα σημαντικό μέρος στον μεγάλο ιστορικό Θουκυδίδη. Ωστόσο πολύτιμες είναι οι πληροφορίες που παρέχουν οι σωζόμενες επιγραφές της περιόδου. Τα στοιχεία που παρέχουν τα ψηφίσματα της βουλής και του δήμου των Αθηναίων επιτρέπουν, τόσο την διασάφηση σκοτεινών πτυχών των αρχαίων πηγών, όσο και λεπτότερες θεωρητικές αναλύσεις του χαρακτήρα της Αθηναϊκής Ηγεμονίας.

Στην αίθουσα 1 του Επιγραφικού Μουσείου λειτουργεί (έως τις 30-6-2017) η περιοδική έκθεση με τίτλο «Η των Αθηναίων Αρχή», στην οποία παρουσιάζονται 20 επιγραφές που παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για την εξωτερική και οικονομική πολιτική της Αθήνας στο πλαίσιο της Α' Αθηναϊκής Συμμαχίας (478 π.Χ.) έως και το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου (404 π.Χ.).⁵

Πέρα από την ιστορική αξία των επιγραφών, η έκθεση παρουσιάζει και την πρόοδο της επιστημονικής

έρευνας, η οποία έχει συντελεστεί στη μελέτη των επιγραφών και της αρχαίας ελληνικής ιστορίας την τελευταία πενήνταετία. Η χρονολόγηση πολλών επιγραφών της έκθεσης έχει σήμερα αναθεωρηθεί σε μεγάλο βαθμό και έχει μετατοπισθεί μετά το 430 π.Χ. σε αντίθεση με την παλαιότερη χρονολόγηση περί τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. που στηριζόταν στον τύπο των γραμμάτων και κυρίως στην χρήση του τρισκελούς Σ, το οποίο στους καταλόγους της εξηκοστής του φόρου της Α' Αθηναϊκής συμμαχίας δεν χρησιμοποιείται μετά το 447/6 π.Χ.⁶ Σημαντικό προς την κατεύθυνση αυτή ήταν το έργο του Βρετανού ιστορικού H.B. Mattingly, ο οποίος ήδη από την δεκαετία του 1960 αναχρονολόγησε πολλές Αθηναϊκές ιστορικές επιγραφές του 5ου αι. π.Χ. με ιστορικά κριτήρια αντί του τεχνικού κριτηρίου του τρισκελούς Σ, άποψη η οποία επιβεβαιώθηκε και από νέα επιγραφικά ευρήματα. Έτσι, έχει αλλάξει η εικόνα που είχαμε έως σήμερα για την εξέλιξη των γεγονότων κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου και η αντίληψή μας για την εξωτερική πολιτική της Αθήνας.

Κεντρική θέση στην έκθεση κατέχουν οι «κατάλογοι της εξηκοστής» του φόρου της Α' Αθηναϊκής Συμμαχίας, η οποία ιδρύθηκε με πρωτοβουλία των Αθηναίων το 478/7 π.Χ. με σκοπό την προστασία των Ελληνικών πόλεων και την συνέχιση του πολέμου εναντίον των Περσών (εικ. 7). Στις μνημειώδεις στήλες, που ιδρύθηκαν στην Ακρόπολη μετά τη μεταφορά του συμμαχικού ταμείου από την Δήλο στην Αθήνα (454/3 π.Χ.), αναγραφόταν με το ακροφωνικό σύστημα αρίθμησης το ένα εξηκοστό του φόρου, που κατέβαλλαν τα μέλη της συμμαχίας ως προσφορά (*ἀπαρχαί*) στην θεά Αθηνά κάθε έτος από το 454/3 π.Χ. και εξής. Στην πρώτη στήλη (EM 6647+13453+13454+), ύψους 3,583 μ., έχουν αναγραφεί οι καταβολές των ετών 454/3-440/39 π.Χ. (IG I³ 259-272). Στην δεύτερη, λίγο μικρότερη στήλη (EM 6857+6648+) έχουν αναγραφεί οι καταβολές των ετών 439/8-432/1 π.Χ. (IG I³ 273-280). Στην τρίτη στήλη (EM 6655+6771+6783+6785) σώζεται ο κατάλογος του έτους 430/29 π.Χ. (IG I³ 281) και στην τέταρτη (EM 6856) του έτους 429/8 π.Χ. (IG I³ 287). Τα μνημεία της Α' Αθηναϊκής Συμμαχίας είναι η άμεση

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

ιστορική πηγή για την συμμαχία, την Αθηναϊκή ηγεμονία, την ιστορία των ελληνικών πόλεων και τη στάση τους απέναντι στην Αθήνα κατά το β' μισό του 5ου αι. π.Χ. Από την μνεία ή την απουσία του ονόματος μιας πόλης υποδηλώνεται η συνεπής ή μη καταβολή του φόρου και η φιλοαθηναϊκή ή μη στάση της.

Τα ψηφίσματα της περιόδου του Πελοποννησιακού πολέμου δείχνουν την προσπάθεια των Αθηναίων για την εξεύρεση πόρων με στόχο την αντιμετώπιση των αυξημένων οικονομικών αναγκών των πολεμικών επιχειρήσεων, την διατήρηση της ηγεμονικής τους θέσης στην Α' Αθηναϊκή συμμαχία, καθώς και την σημασία που έδιναν στον έλεγχο της οικονομικής και της νομισματικής πολιτικής τους (εικ. 8).

Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η απόφαση της Αθήνας του 425/4 π.Χ. για την επανεκτίμηση και αύξηση του φόρου. Τα δύο ψηφίσματα «της τάξεως του φόρου», που εισηγήθηκε ο Θούδιππος και τα οποία καθόριζαν την διαδικασία του υπολογισμού του νέου φόρου, αναγράφονταν σε μια μνημειώδη στήλη (EM 6858+) ακολουθούμενα

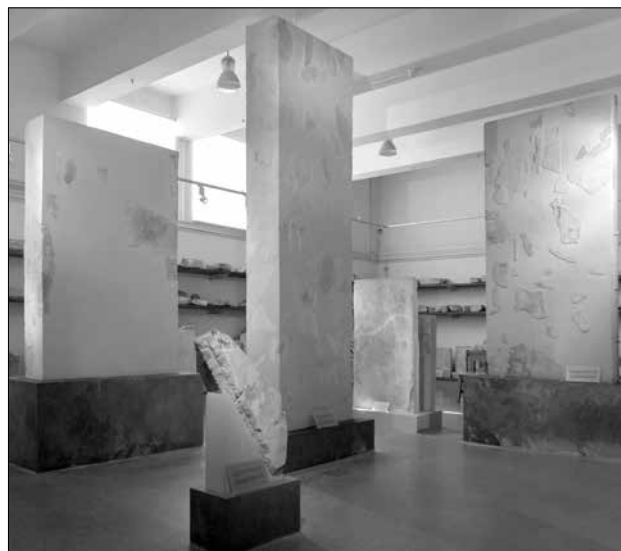
από τα ονόματα των πόλεων και τα νέα ποσά (IG I³ 71). Το σύνολο του φόρου ([κεφάλαιον [τ]ῶ χσύμπαντος), που αναγράφεται στο τέλος της στήλης, ανέρχεται τουλάχιστον σε 1460 αργυρά τάλαντα (1 τάλαντο = 6000 δραχμές). Η σχεδόν καταχρηστική αυτή απόφαση των Αθηναίων ενισχύει τον περίφημο ισχυρισμό του Θουκυδίδου για τις αυξανόμενες απολυταρχικές τάσεις των Αθηνών.

Άλλα ψηφίσματα της βουλής και της εκκλησίας του δήμου απέβλεπαν στην λήψη αυστηρότερων μέτρων για την είσπραξη του συμμαχικού φόρου. Έτσι το ψήφισμα που εισηγήθηκε ο Κλεώνυμος το 426/5 π.Χ. (EM 6595+ = IG I³ 68), αποσκοπούσε στην διασφά-

λιση της καταβολής του πλήρους ποσού του φόρου από τις πόλεις-μέλη της συμμαχίας. Όριζε την εκλογή στις συμμαχικές πόλεις συλλογών του φόρου, την σύνταξη από τους *Ελληνοταμίεις* καταλόγου των πόλεων που απέδωσαν τον φόρο, εκείνων που τον όφειλαν συνολικά και εκείνων που τον απέδωσαν εν μέρει, καθώς και τους απεσταλμένους που θα τον φέρουν. Δεύτερο ψήφισμα που αναγράφηκε στην ίδια στήλη περιλαμβάνει διατάξεις για την ποινική δίωξη όποιου ενεργούσε για την ακύρωση του ψηφίσματος ή για την παρεμπόδιση της είσπραξης του φόρου.

Στο ψήφισμα του έτους 425/4 π.Χ. που εισηγήθηκε ο Κλεινίας (EM 6578+13044+13045, Brit. Mus. VI = IG I³ 34) ορίζονται οι διαδικασίες που έπρεπε να ακολουθήσουν οι Αθηναίοι για την είσπραξη της ενιαίας εισφοράς των συμμάχων και για την ασφαλή μεταφορά της στην Αθήνα, καθώς και οι αρχές που θα διασφάλιζαν την ομαλή είσπραξη του φόρου (η βουλή, οι επίσκοποι και οι ελληνοταμίεις).

Μια αποσπασματικά σωζόμενη στήλη (EM 6590+6636 = IG I³ 60) με ψήφισμα των χρόνων 427-4 π.Χ. αναφέρεται στην είσπραξη του συμμαχικού φόρου, η οποία πραγματοποιούνταν ακόμα και με την «πειθώ των όπλων». Στα σωζόμενα τμήματα του ψηφίσματος γίνεται αναφορά στην προετοιμασία 30 τριήρων με ισχυρή στρατιωτική δύναμη με σκοπό προφανώς τη συλλογή του φόρου, όπως δείχνει η αναγραφή των λέξεων *φόρον, τριάκοντα τριέρες, νασίν, όπλιται, πελτασταί*. Την αποστολή ναυτικής δύναμης (*ἀργυρολόγων νεών*) για την συλλογή του φόρου μαρτυρεί και ο Θουκυδίδης (IV.50 και 75). Τον οικονομικό έλεγχο που ασκούσε η Αθήνα δείχνει το ψήφισμα, που εισηγήθηκε ο Κλέαρχος (IG I³ 1453) για την υποχρεωτική χρήση του αθηναϊκού

Εικ. 7. Επιγραφικό Μουσείο. Οι «κατάλογοι της εξηκοστής» του φόρου της Α' Αθηναϊκής Συμμαχίας (454-429 π.Χ.)

νομίσματος και των αθηναϊκών μέτρων και σταθμών από τις πόλεις-μέλη της Α' Αθηναϊκής Συμμαχίας και την απαγόρευση της κοπής και της χρήσης των δικών τους αργυρών νομισμάτων. Τα τοπικά νομίσματα θα αποσύρονταν και θα μεταφέρονταν στην Αθήνα, όπου οι υπεύθυνοι του αθηναϊκού νομισματοκοπείου θα τα μετέτρεπαν σε αθηναϊκά. Ένα αντίγραφο του ψηφίσματος θα ιδρυόταν στην αγορά κάθε πόλεως και ένα έξω από το νομισματοκοπείο της Αθήνας.

Το κείμενο του ψηφίσματος δεν διασώθηκε ολόκληρο. Μεγάλο όμως μέρος του αποκαθίσταται από τα τμήματα των αντιγράφων του, που βρέθηκαν στις

θεμάτων νομισματικής κυκλοφορίας, όπως εικάζεται από την επανάληψη της λέξης «νόμισμα» (στίχοι 12-13, 15-17), την χρήση του όρου «καταλάττειν» (στίχος 14), που χρησιμοποιείται για την ανταλλαγή νομισμάτων διαφορετικού τύπου, την αναφορά σε «χρυσίον» (στίχος 9) και την μνεία του Λαυρίου (στίχος 11), όπου βρίσκονταν τα ορυχεία του αργύρου, της πρώτης ύλης για την παραγωγή των αττικών τετραδράχμων. Ενδεικτική του χρηματιστικού χαρακτήρα της Αθηναϊκής οικονομίας είναι ακόμα η αναφορά στο ίδιο ψήφισμα σε «τράπεζες» ή σε «τραπεζίτες» (στίχος 19).

Εικ. 8. Επιγραφικό Μουσείο. Άποψη της περιοδικής έκθεσης «Η των Αθηναίων Αρχή» στην αίθουσα 1

πόλεις-μέλη της συμμαχίας, την Κω, την Σύμη, την Σίφνο, την Ολβία(ς), την Αμαξιτό, το αντίγραφο που είχε μεταφερθεί στη Σμύρνη από άγνωστη περιοχή και τα δύο τμήματα από την Άφυτι της Χαλκιδικής. Στην έκθεση παρουσιάζονται το τμήμα του αντιγράφου του ψηφίσματος που είχε ιδρυθεί στην Κω (Αρχαιολογικό Μουσείο Κω αρ. E1897) και τα γύψινα αντίγραφα των τμημάτων της Αφύτιος από το Μουσείο Θεσσαλονίκης αρ. 6801 και 6117).

Ένα άλλο τμήμα του ψηφίσματος από την αρχαία Αγορά (Ag. I 5879 = IG I³ 90), ίσως προσθήκη στο προηγούμενο ψήφισμα, δείχνει και πάλι την προσπάθεια της Αθηναϊκής δημοκρατίας για την ρύθμιση

Στην έκθεση παρουσιάζονται ακόμα επτά συνθήκες συμμαχίας, τόσο με υπάρχοντα μέλη της Α' Αθηναϊκής συμμαχίας λ.χ. με τους Αλιείς, τους Ερετριείς, τους Εστιαίεις, τους Κολοφωνίους ή τους Μιλησίους, όσο και με ανεξάρτητες πόλεις λ.χ. τους Λεοντίνους ή την Έγεστα, πόλεις της Σικελίας. Το ψήφισμα περί Εστιαίων και η συνθήκη Αθηναίων και Ερετριέων συνδέονται με την αποστασία των Ευβοϊκών πόλεων από την Αθηναϊκή Συμμαχία το 446/5 π.Χ. και καταγράφουν τους αυστηρούς κατά κανόνα όρους που επέβαλαν οι Αθηναίοι στις πόλεις που είχαν αποστατήσει -Χαλκίδα, Εστιαία (μεταξύ σημερινής Ιστιαίας και Ωρεών), Ερέτρια- προκειμένου να γίνουν δεκτές

και πάλι στην συμμαχία. Μετά την βίαιη καταστολή της αποστασίας με στρατιωτική επέμβαση υπό την ηγεσία του Περικλέους (Θουκ. Ι.114.3) οι Αθηναίοι εγκατέστησαν φρουρές στις πόλεις του νησιού, όμως η Εστιαία υπέστη τα βαρύτερα αντίποινα για την εξολόθρευση του πληρώματος ενός αθηναϊκού πλοίου: ο πληθυσμός εξαναγκάστηκε να εγκαταλείψει την πόλη και μία Αθηναϊκή αποικία χιλίων περίπου αποίκων κατέλαβε την περιοχή το 445/4 π.Χ. (Διόδωρος xii 22). Η εμπρόσθια πλευρά της οπισθόγραφης στήλης (EM 6809, 6572, 6572a, 6573, 6576, 13179 = IG I³ 41) σώζει διάφορες νομικές διατάξεις σχετικές με λειτουργία της νέας αποικίας.

Η συνθήκη των Αθηναίων με τη Σικελική πόλη των Λεοντίων (EM 6855 = IG I³ 54), χρονολογείται το 433/2 π.Χ., λίγο πριν από την έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου. Οι Λεοντίνοι αντιμετώπιζοντας ως απειλή την αυξανόμενη δύναμη των Συρακουσών, αποικίας της Κορίνθου, απέστειλαν πρέσβεις στην Αθήνα για την σύναψη συμμαχιών. Οι Αθηναίοι ανταποκρίθηκαν

θετικά έχοντας ως στόχο την επέκταση της επιρροής τους στη Σικελία και την Κάτω Ιταλία.

Τον ίδιο στόχο είχε και το ψήφισμα της ανανέωσης παλαιότερης συμμαχίας μεταξύ των Αθηναίων και των Έγεσταιών, η οποία είχε προφανώς συναφθεί το 427/6 π.Χ. όταν οι Αθηναίοι εξεστράτευσαν για πρώτη φορά στην Σικελία (Θουκ. ΙΙΙ.86). Από το ψήφισμα της ανανέωσης σώζονται δύο τμήματα (EM 6568 και EM 6806 = IG I³ 11 και 12), το πρώτο από τα οποία αναφέρεται στην ανταλλαγή των όρκων.

Το ψήφισμα είχε κατά το παρελθόν χρονολογηθεί στην δεκαετία 460-450 π.Χ. Η ανάγνωση όμως με σύγχρονες μεθόδους φωτογράφισης το 1990 του ονόματος του επωνύμου άρχοντος Αντιφώντος, όπως είχε υποστηρίξει ήδη από το 1963 ο ιστορικός H. Mattingly,

οδήγησε στην οριστική χρονολόγηση του ψηφίσματος στο έτος 418/7 π.Χ. λίγο πριν την Σικελική εκστρατεία, η οποία είχε υποκινηθεί σε μεγάλο βαθμό και από την Έγεστα, όταν έκανε έκκληση στην Αθήνα για βοήθεια στην πολεμική της διαμάχη με τον Σελινούντα.

Η επιδίωξη των Αθηναίων για την προς δυσμάς επέκταση της ηγεμονίας τους κορυφώθηκε με την καταστροφική Σικελική Εκστρατεία (415-413 π.Χ.), ένα από τα πιο σημαντικά γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου. Λεπτομέρειες της εκστρατείας γνωρίζουμε από τον Θουκυδίδη, καθώς και από οκτώ θραύσματα που ανήκαν σε δύο τουλάχιστον στήλες, στις οποίες είχαν αναγραφεί τα ψηφίσματα του δήμου των Αθηναίων του 415/4 π.Χ. σχετικά με την προετοιμασία

και το μέγεθος του στόλου, που θα έστελναν στην Σικελία με επικεφαλής τους στρατηγούς Αλκιβιάδη, Νικία και Λάμαχο (Θουκ. VI.8.2-3 και VI.26.

Τα ψηφίσματα για την προετοιμασία της Σικελικής εκστρατείας εγκρίθηκαν σε δύο συνελεύσεις της εκκλησίας του δήμου, στην πρώτη από τις οποίες αποφασίστηκε σύμφω-

να με τον Θουκυδίδη (VI.8.2) η αποστολή εξήντα πλοίων και ο διορισμός των επικεφαλής στρατηγών. Ένα από τα αποσπασματικά σωζόμενα θραύσματα της πρώτης στήλης (EM 6591β) αναφέρεται πιθανότατα στα προβλήματα χρηματοδότησης της εκστρατείας που απασχόλησαν την πρώτη συνέλευση. Το ψήφισμα της δεύτερης στήλης που πιθανότατα εγκρίθηκε στη δεύτερη συνέλευση της εκκλησίας του δήμου, περιλαμβάνει λεπτομερή σχεδιασμό με αναφορά σε συγκεκριμένες κατηγορίες στρατιωτών, όπως πελταστών και τοξοτών (EM 6591).

Εξέχουσα θέση στην έκθεση κατέχει ένα ιδιωτικό μνημείο (εικ. 9). Πρόκειται για ένα μελαμβαφή σκύφο που βρέθηκε σε τάφο στην περιοχή της Κηφισιάς και φυλάσσεται στην Αρχαιολογική Συλλογή Κηφισιάς.

Εικ. 9. Ενεπίγραφος σκύφος από την Κηφισιά (Αρχαιολογική Συλλογή Κηφισιάς K 622). 475-429 π.Χ.

Κάτω από τη μία λαβή του φέρει εγχάρακτο τετράπλευρο πλαίσιο, στο οποίο αναγράφονται έξι ανδρικά ονόματα: *Άριστείδο, Διοδότο, Δαϊσίμο, Αρρίφρονος, Περικλέος, Ε[ύ]κρίτο* χαραγμένα με το στοιχειδόν σύστημα γραφής στο Αττικό προευκλείδειο αλφάβητο σε γενική πτώση, η οποία δηλώνει την κτήση ή την χρήση του αγγείου. Στη βάση του σκύφου έχει χαραχθεί η λέξη *Δραπέτης* σε ιωνικό αλφάβητο.

Τρία από τα ονόματα θα μπορούσαν να ανήκουν σε επιφανείς άνδρες της Αθήνας, οι οποίοι ζούσαν την περίοδο κατά την οποία μπορεί να χρονολογηθεί ο σκύφος. Ο Αριστείδης, ο γνωστός Αθηναίος πολιτικός (520-467 π.Χ.), ο Αρρίφρων, ο μεγαλύτερος αδελφός του Περικλέους (γέννηση περί το 495 π.Χ.) και ο Περικλής Ξανθίππου Χολαργεύς (494-429 π.Χ.). Η αναγραφή των ονομάτων επάνω στον σκύφο, δηλώνει πιθανώς ότι τα άτομα αυτά είχαν κάποιου είδους σχέση ή παραβρέθηκαν σε ένα συμπόσιο ή ακόμη και σε ένα καπηλειό και η χάραξη των ονομάτων επάνω στο αγγείο πόσεως έγινε ίσως σε ανάμνηση της συνάντησής τους. Η λέξη Δραπέτης είναι κατά πάσα πιθανότητα κύριο όνομα, προερχόμενο από το προσηγορικό ουσιαστικό και ανήκει πιθανώς σε δούλο, ενδεχομένως στον ιδιοκτήτη του καπηλειού, ο οποίος θέλησε να γράψει το όνομά του στο αγγείο για να δηλώσει την συνύπαρξή του με τους επιφανείς άνδρες. Είναι μάλιστα πιθανό ότι μετά το θάνατο του Δραπέτη, οι οικείοι του έβαλαν τον σκύφο ως κτέρισμα στον τάφο του. Ανεξαρτήτως από το αν τα ονόματα συμπίπτουν με τα γνωστά ιστορικά πρόσωπα δεν μπορεί να αμφισβητηθεί η αξία του ευρήματος, το οποίο αποτελεί μαρτυρία κοινωνικής συναναστροφής έξι ανδρών στην Αθήνα του 5ου αιώνα π.Χ.

Σημειώσεις

1. Την συντήρηση των επιγραφών και την επιμέλεια τοποθέτησής τους στις αίθουσες 11 και 9 συντόνισαν ο προϊστάμενος του Τμήματος Συντήρησης Στέργιος Τζανέκας και ο συντηρητής Θεόδωρος Μαυρίδης. Οι βάσεις και ο τρόπος παρουσίασης της αίθουσας 11 με ξύλινους διαχωριστικούς πίνακες σχεδιάστηκαν από τον αρχιτέκτονα-μηχανικό Νικόλαο Κυριακόπουλο.

2. Οι βάσεις των επιγραφών της αίθουσας 9 σχεδιάστηκαν από τον συντηρητή του Επιγραφικού Μουσείου Στέργιο Τζανέκα.

3. Το επιτοίχιο εποπτικό υλικό και οι σύντομες λεζάντ συντάχθηκαν στην ελληνική γλώσσα από τους υπογράφοντες. Οι μεταφράσεις και ο σχολιασμός των κειμένων των αρχαίων επιγραφών στην νέα ελληνική γλώσσα συντάχθηκαν από τον Δρ Άγγελο Ματθαίου και τους υπογράφοντες. Οι μεταφράσεις όλων των κειμένων στην αγγλική γλώσσα έγιναν από την αρχαιολόγο κα Σοφία Αλιφέρη και την Δρ Ανδρονίκη Μακρή.

4. Την ψηφιακή εφαρμογή στην οποία εντάχθηκε το πληροφοριακό υλικό του Μουσείου και την φωτογραφική καταγραφή με πανοράματα υψηλής ευκρίνειας 360° της παλαιάς έκθεσης και της περιοδικής έκθεσης για την Κέα υλοποίησε ο Δρ Νικόλαος Δεσούπρης, ηλεκτρολόγος-μηχανικός ΕΜΠ σε στενή συνεργασία με τους υπογράφοντες.

5. Η έκθεση πραγματοποιήθηκε ύστερα από πρότα του Γραμματέα της Ελληνικής Επιγραφικής Εταιρείας Δρος Άγγελου Ματθαίου και με την επιμέλειά του. Την καλλιτεχνική επιμέλεια της έκθεσης είχε ο Προϊστάμενος του Τμήματος Συντήρησης του Επιγραφικού και Νομισματικού Μουσείου Στέργιος Τζανέκας. Τα κείμενα του οδηγού ξενάγησης της έκθεσης συντάχθηκαν από τους Ελένη Ζαββού, Αθανάσιο Θέμο, Νικόλαο Παπαζαρκάδα, Robert Pitt, Γεράσιμο Χρυσοβιτοάνο και Ειρήνη-Λουκία Χωρέμη.

6. Παλαιότερα οι αρχαιολόγοι βασιζόμενοι στους καταγους της εξηκοστής και σε άλλες επιγραφές θεωρούσαν ότι οι Αθηναίοι χαρακτες χάρασαν το Σ με τρία σκέλη έως το 447, επομένως χρονολογούσαν τις επιγραφές με τρισκελές Σ πριν το 447 π.Χ.

* Το έργο εντάχθηκε στο ΕΣΠΑ τον Οκτώβριο 2013 απ το Επιγραφικό Μουσείο με αναπληρωτή διευθυντή και υπεύθυνο του έργου τον Δρα Α. Θέμο. Ολοκληρώθηκε από το ενοποιημένο Επιγραφικό και Νομισματικό Μουσείο υπό τη διεύθυνση του Δρος Γ. Κακαβά και με υπεύθυνο τον Δρα Α. Θέμο. Επιβλέπουσα μηχανικός και συντονίστρια των έργων ήταν η Δρ Μαριάννα Σαβράμη και υπόλογος του έργου ο Γεώργιος-Αναστάσιος Παρασκευόπουλος, υπεύθυνος λογιστικής και διοικητικής υποστήριξης.